

# 1950-1980 ARASINDA ŞEHİRLEŞME VE TÜRİK EDEBİYATINA YANSIMASI: GENEL BİR BAKIŐ

Necip Fazıl KURT\*

## Özet

Bu yazıda, 1950-1980 yılları arasında Türkiye'de gerçekleşen şehirleşmenin Türk roman ve hikayelerindeki yansıması üzerinde durulacaktır. Yazı, büyük bir dönüşümün yaşandığı bu dönemin Türk romanlarında yeterli ölçüde dikkate alınmadığı iddiasındadır. Yazıda genel hatlarıyla bu iddianın gerekçeleri sıralanmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Şehirleşme, şehir, roman, Turkey

## THE REFLECTION OF URBANIZATION BETWEEN 1950 AND 1980 TO TURKISH FICTION AND STORY: A GENERAL VIEW

### Abstract

In this paper, the reflection of urbanization between 1950 and 1980 to Turkish fiction and story is studied. The paper claims that the period which a profound transformation had been experienced was not adequately taken into account. The general reasons of this reality are counted.

**Key Words:** urbanization, city, fiction, Turkey

Şehir, yoğun nüfus, ticaret ve servetle bürokratik gücün biriktiğı merkez olup, doğduğu tarih çağlarından itibaren artı değer üretilip toplandığı, bir yaşam birimini anlatır.<sup>1</sup> Geleneksel anlamıyla şehir, tarımdan ziyade ticaretin hakim olduğu,<sup>2</sup> ticaretin oluşturduğu kurumsal yapının ortaya koyduğu görelî karmaşık ilişkilerin ve uygarlığın merkezi olarak kabul edilir. İnsan etkinliklerinin ve bilimsel çalışma alanlarının seyri, şehri doğuran ihtiyaçlarla

---

\* Araő. Gör., İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

<sup>1</sup> Emiroğlu, K., Aydın, S., *Antropoloji Sözlüğü*, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2003, s. 763

<sup>2</sup> Max Weber, *The City*, Heinemann, London, 1960, s. 66

bağlantılıdır. Savaşın kurumsallaşması, tarım, hayvancılık, artı ürün ile ortaya çıkan ekonomik ilişkiler, kurumsal eğitim, din temelli yoğunlaşmalar, iş bölümü, hukuk, kölelik veyâ işveren-işgören ilişkileri hep şehir ve şehirleşme ile ilintilidir.

Tarih boyunca pek çok şehir türünden bahsetmek mümkündür. Bereketli Hilâl'in verimli havzalarında ortaya çıkan Mezopotamya şehri; Ege'de beliren Yunan şehri; ardından Roma şehri; İslam şehri bu şehir türlerinin bir kaçıdır yalnızca.

Şehirleşme olgusunu modern dönemler bağlamında ele almak, onun teknik endüstriyel devrim tarafından belirlenen doğasını hesaba katmayı gerektirir. Teknik endüstriyel devrim sonrasında ortaya çıkan modern kapitalistik şehir, tarihin o ana kadarki klasik şehirleşme mantığından kesin bir kopuşa işaret eder.<sup>3</sup> 1800 yılında dünya nüfusunun sadece % 3'ü 5.000'i aşan kalabalıkta yerleşim birimlerinde yaşamaktaydı. Avrupa'da, nüfusu 100 bini aşan yalnızca 9 şehir vardı. Bugün hemen her dünya şehri için kabul edilebilir ve makûl nüfus sayıları olan 500 bin ilâ 1 milyon arasındaki şehirler ise Paris ve Londra idi.<sup>4</sup>

Dünyanın geri kalan kısmı da daha farklı değildi. Yalnızca yüz yıl sonra, 1900'e geldiğimizde, Avrupa'da nüfusu 100 bini aşan şehirlerin sayısı 96'ya yükselmişti. Amerika'da da durum farklı değildir. Belki de en çarpıcı örnekler buradadır. 1790'da nüfusu 2.500'ü aşan 24 yerleşim biriminin olduğu Birleşik Devletlerde insanların yalnızca % 5'i şehirlerde yaşamaktaydı. Bu şehirlilik oranı 1860'da % 20'ye, 1900'de ise % 46'ya yükselmiştir. 1900'lü yılların başında Birleşik Devletlerde 3 tane (Philadelphia, Chicago, San Fransisco) milyonluk şehir oluşmuştur.

Şehirleşme, modern endüstriyel devrim sonrasında ortaya çıkan, kitlesel üretimle iyice hızlanan ve elektronik teknoloji devriminden sonra iyice pekişen bir süreç olmasına karşın, 1950'lerden itibaren şehirleşmenin, asıl gelişmekte olan ülkelerde patlak verdiğini görmekteyiz. 1940-1980 yılları arasında, gelişmiş ülkelerde şehir nüfusu % 100 artarken, bu oran gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde % 500'ü bulmaktadır.

<sup>3</sup> David C. Thorns, *The Transformation of cities: Urban Theory and Urban Life*, Palgrave Macmillan, 2005, s. 13-19

<sup>4</sup> Ed. By John Belchem and Richard Price, *Dictionary of Nineteenth-Century History*, Penguin Boks, 1994, s. 638-639

### Türkiye’de Modern Şehirleşme

Türkiye’de şehirleşme, 1950 sonrasında başlamıştır, diyebiliriz. Modern Türkiye’nin büyük dönüşümler yaşadığı, yeni yapının sosyal anlamda yeni bir şehir ve insan tipi ortaya koyduğu bir gerçektir. Ancak hızlı şehirleşmenin görülebilmesi, bu hızlı şehirleşmeden ortaya büyük alt-üst oluşlar çıkabilmesi için 1950 sonrası beklememiz gerekmiştir.<sup>5</sup> Türkiye’nin nüfus verileri ve bu nüfusun kır-şehir dağılımı, 1950’yi milat saymamızı gerektirmektedir. 1923’ten 1950’ye kadarki kır nüfusu yaklaşık 5.600.000 artarken, şehir nüfusundaki artış yalnızca 1.650.000 olmuştur.

Türkiye’de şehirleşme, 1950 sonrasında başlamıştır, diyebiliriz. Türkiye’nin nüfus verileri ve bu nüfusun kır-şehir dağılımı, 1950’yi milat saymamızı gerektirmektedir. 1923’ten 1950’ye kadarki kır nüfusu yaklaşık 5.600.000 artarken, şehir nüfusundaki artış yalnızca 1.650.000 olmuştur.

YIL	NÜFUS	ŞEHİR	ORAN	KIR	ORAN
1927	13.648.270	2.236.000	16.4	11.412.000	83.6
1940	17.821.000	3.234.000	18.1	14.586.000	81.9
1950	20.947.000	3.884.000	18.5	17.063.000	81.5
1960	27.755.000	7.189.000	25.9	20.566.000	74.1
1970	35.605.000	11.821.000	33.2	23.784.000	66.8
1980	44.736.957	20.330.000	45.4	24.406.000	54.6
1985	50.664.458	25.890.000	51.1	24.774.000	48.9
1990	56.473.035	33.656.275	59.6	22.816.000	40.4
1997	62.865.574	40.882.357	65	22.179.676	35
2000	67.803.927	44.109.336	65.02	23.735.567	34.98
2007	70.586.256	49.747.859	70.05	20.838.397	29.95

Türkiye’nin şehirleşmesi, İleri Sanayi Ülkeleri’ne benzememekle birlikte, sömürgeciliğin çözülmesi sonrası ortaya çıkan az gelişmiş ülkelerin şehirleşme biçiminden de farklılıklar taşımaktadır. Türkiye’de şehirleşme, İleri Sanayi Ülkeleri tipiyle, sömürgecilik sonrası (*post-colonial*) süreçte ortaya çıkan şehirleşme arasında kendine özgü bir konuma sahiptir.

Türkiye’nin şehirleşmesi, öngörülebilir ve planlı bir süreç doğrultusunda gerçekleşmemiştir. Şehirleşmenin bir olgu olarak iyice belirginleştiği 1971

<sup>5</sup> Michael N. Danielson, Ruşen Keleş, *The Politics of Rapid Urbanization: Government and Growth in Modern Turkey*, Holmes&Meier, US, 1985, s. 27-32

yılında devletin resmî kurumlarınca yapılan öngörülerde, İstanbul'un 30 yıl sonra, 2001'deki nüfusunun 6 milyon civarında olacağı tahmin edilmektedir.

Hızı ve gerekçeleri dolayısıyla Türkiye'de şehirleşme, taşradan ve kırdan gelen nüfusun, şehirdeki seçkin bir üst katman veyâ yerleşik bir sermaye tarafından tedricen şehre intibak ettirildiği bir çizgi olarak ilerlememiştir. Dolayısıyla, şehrin yeni sakinleri, şehrin yeni sahipleri olmuşlardır. Daha genel bir söyleyişle, Türkiye'de bir şehirleşmeden söz ediyorsak eğer, buna şehirlerin taşralaşması dememiz de mümkündür.<sup>6</sup>

### 1950-1980 yılları arasında şehirleşme ve edebiyat

Şehirleşme, basit bir nüfus yoğunlaşması gibi görülemeyecek ölçüde toplumsal dokuyu belirleyen bir çağdaş olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Amerikalı antropolog Kroeber'in "konuşmayı, bilgiyi, inançları, gelenekleri, sanatları ve teknolojileri; ülkü ve kuralları içerir"<sup>7</sup> dediği kültür, kaçınılmaz olarak, şehirleşmenin sonuçlarından etkilenir ve yeni hallere evrilir. Bu dönüşüm ve evrimle kendisini kültürü yapan tüm kurucu unsurlarda hissettirir. Bunlardan başlıcası da dil, dolayısıyla da dil aracılığıyla ortaya konan edebî verimlerdir.

Yazılı Türk edebiyatı, roman ve hikâye türünde ortaya konan eserler arasında, Türkiye'de şehirleşme, doğurduğu altüst oluşlar ve toplumsal yarımaları ele alan eserler mevcuttur. Kısaca ve yazı kapsamını zorlamayacak şekilde değinmek gerekirse: Orhan Kemal, Fakir Baykurt, Yaşar Kemal, Kemal Tahir, Sevgi Soysal, Alev Alatlı, Adalet Ağaoğlu, Selim İleri, Oktay Akbal, Haldun Taner, Tarık Dursun, Mustafa Kutlu, Aziz Nesin, Muzaffer İzgü, Oğuz Atay roman ve hikâyelerinde şehirleşmenin yarattığı doku değişikliklerine çeşitli ölçülerde değinmişlerdir.

Başlık, uzun ve ayrıntılı metin çözümlenmelerini gerektirmemektedir. Ancak Orhan Kemal'in otobiyografik özellikler taşıyan *Avare Yıllar*'ı, küçük şehrin doğurduğu ahlâkî eğilimleri Kudret Yanardağ karakteri üzerinden işleyen *Müfettişler Müfettişi*, ama özellikle de, köylünün şehirde kalıcı olmak uğruna verdiği mücadeleyi, gecekondu gerçeğini anlattığı *Gurbet Kuşları* şehirleşmenin doğurduğu dokuyu belli ölçülerde yansıtmaya çabasında olmuştur.

Köy romancısı olarak bilinen Fakir Baykurt'un *Köygöçüren*'i şehre göç üzerinde durmuştur. Yaşar Kemal'in *Kuşlar da Gitti*'si, Haldun Taner'in *Keşanlı Ali Destanı* adlı eseri, taşradan seslendiği için Aziz Nesin'in gölgesinde

<sup>6</sup> Tanıl Bora, "Taşralaşan ve Taşrasını Kaybeden Türkiye", *Birikim*, s. 86-87, s. 101-108

<sup>7</sup> Alfred Louis Kroeber, *Anthropology: Race, Language, Culture, Psychology, Prehistory*. New York, Harcourt, Brace & World, Inc, 1948, s. 253

kalan, ancak başarılı eserler veren Muzaffer İzgü'nün *Gecekondu'su*, Oktay Akbal'ın *Önce Ekmekler Bozuldu*'sunda yer alan hikâyeleri (Nelerden Nelerden Sonra, Hayaller Hayaller, Havuzlu Ev), Kemal Tahir'in *Sağırdere* ve *Körduman*'ı, Sevgi Soysal'ın *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* adlı romanı, Mustafa Kutlu'nun *Yoksulluk İçimizde*, *Ya Tahammül Ya Sefer*, *Rüzgarlı Pazar* başta olmak üzere bir çok eseri, şehirleşme, şehirleşmenin doğurduğu sorunlar üzerinde çeşitli sonuçlarıyla birlikte duran eserler olarak anılmayı hak etmektedir.

Yazılı Türk edebiyatı, özellikle roman ve hikâye türünde ortaya konan eserler, Türkiye'de şehirleşme, doğurduğu altüst oluşlar ve toplumsal yarılmaları derinlikli bir biçimde ele almıştır demek, fazla iddialı olur. Var olan örnekler ise, tipleştirme becerisini büyük ölçüde gösterememiş, durumun temsilleri olarak kalmışlardır. Türkçe yazılı edebiyatta şehirleşmenin doğurduğu altüst oluşların, kültürel ve toplumsal yarılmanın yeterli düzeyde yansıtılmadığı fikri, bu konularda ortaya konan eserlere işaret edilerek giderilebilir mi? Ben o kanaatte değilim.

Türk edebiyatındaki bu temsil sorunu, tipleştirme konusunda daha da belirginleşmektedir. Lenin 19. yüzyıl sonlarındaki Rusya'yı tasvir ederken bir yerde *Oblomov*'culuktan söz eder. Oblomov, Gonçarov tarafından çizilmiş bir karakterdir, fakat sosyal analizde yer edebilecek ölçüde tipleşmiştir. İngiltere'de 19. yüzyıl başlarından itibaren gelişen doküma endüstrisi önemli ölçüde çocuk işçilere dayanmakta idi. Kamplarda toplanan, gerektiğinde kırbaçlanarak çalıştırılan zincire vurulmuş binlerce sahipsiz çocuk, o yüzyılda İngiltere'nin toplumsal bir gerçeği idi. Dickens'ın *Oliwer Twist*'i ve *Antikacı Dükkanı*'ndaki talihsiz Nell,<sup>8</sup> bu toplumsal gerçeğin başarılı temsilleridir. Balzac tarafından çizilen *Goriot Baba*, *Turgenyev'in Bazarov'u*, *Dostoyevski'nin Raskolnikov'u* ve *Stravrogini* başarılı tipleştirme örnekleridir.

1950-1980 yılları arasında tecrübe edilen şehirleşmenin sosyal hayatta karşımıza çıkardığı kişiler arasında muhakkak ki, arsa spekülâtörü, fabrikatör, işçi simsarı, taşeron, yerel politikacı, çocuk işçi, umutsuz taşralı genç, türedi emlak zengini, yoldan çıkmış taşralı kız, taşralılıktan şikayetçi şehirli, yer almaktaydı. Oysa Türk halkı bu tipleri romanlardan veya hikâyelerden değil, daha çok görsel metinlerden tanımış ve benimsemiştir.

Vasıf Öngören'i tanımayan Türkiye'nin ezici çoğunluğu için Asiyе'nin kurtuluşu bir meseledir. Geniş kitleler için Selim İleri'nin *Süha Rikkat*'i ve Müslüm Efkâr'ı birer meçhul olmasına rağmen, Muhsin Bey ve Ali Nazik

<sup>8</sup> Dickens'ın hızlı şehirleşen İngiltere'nin başarılı bir gözlemcisi olduğuna ilişkin yayımlar ve dikkatler çoktur. Bunlardan birisi için bkz. Leonardo Benevolo, *Avrupa Tarihinde Kentler*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 188-189

benimsenmiş, karşılığı olan tiplerdir. Alev Alatlının Şafak Özden'i değil, Kemal Sunal'ın canlandığı uçkağıtçı yerel politikacılar yer etmiştir halkın hafızasında. Bu durumu ortaya çıkaran bir sebep, Sartori'nin Homo Videns olarak tanımladığı çağımızın gören insanı ise, ihmal edilemeyecek bir diğer sebep ise, edebiyatçıların hayat ve toplum içindeki hassas noktaları bulabilmede ne ölçüde becerikli olduklarıdır.

### Şehirleşme Türk edebiyatında neden yeterince karşılık bulmadı?

Yazılı Türk edebiyatının şehirleşme olgusunu yeterli derinlikte ve gereken kuşatıcılıkla temsil edemeyişinin sebeplerini, edebiyatın muhatabı olması beklenen halkın niteliğinde ve bu derinliği ve kuşatıcılığı sergilemesi beklenen kalem erbabının entelektüel donanımlarıyla ideolojik öncelik ve eğilimlerinde aramak gerekir. Her iki kesimin de, şehirleşme kaynaklı altüst oluşların ve doku değişimlerinin edebiyatta temsilini mümkün kılmayacak durumlarda oldukları söylenebilir.

Şehirleşme sürecinde, kırlardan çözülp şehirlerde yoğunlaşan kitlelerin konumuz bağlamında nasıl tanımlayabiliriz? Burada öncelikle yeni şehirlilerin geldikleri şehre ilişkin aidiyet sorunu yaşadıklarını belirtmeliyiz. Aidiyet, kültürel bir temellük gayretinin neticesidir. Şehre aidiyet, onu tanımayı ve içselleştirmeyi; şehrin güzelliklerini bir flaneur gibi keşfetmeyi gerektirir. Oysa Türk şehirlerindeki ortalama yeni şehirlinin durumu, Orhan Kemal'in otobiyografik özellikler taşıyan *Avare Yıllar* romanında söylendiği gibidir bir ölçüde: "İstanbul'da biz taşralıları şaşırtan çok şey vardır. Güzel İstanbul. İstanbul'un çarpan güzelliğine doyduk nihâyet. Karınlarımız sık sık acıkıyordu çünkü ve güzellik karın doyurmuyordu."<sup>9</sup>

Bu aidiyet sorununun da belli sebepleri vardır. Hâlâ sağlanabildiğini söyleyemeyeceğimiz bu aidiyet ve kültürel temellük sorununu başlıca olarak şu sebeplere bağlayabiliriz:

a) Evvelâ şehrin yeni sâkinleri, kültürel aidiyet duymayı kolaylaştıran eğitim düzeyinden yoksundur. Yapılan araştırmalar, eğitim düzeyi yükseldikçe, şehre ve kültürüne aidiyetin kolaylaştığını göstermektedir

1830-1850 yılları arasında İngiltere'de işçi sınıfı arasında ortaya çıkan ve yaygınlaşan romanı ele aldığı eserinde Louis James, bu kitle arasında popüler romanın yaygınlaşmasını sağlayan sebepler arasında okuma-yazma oranındaki yükselişi de sayar. William Forster tarafından hazırlanan plan doğrultusunda 5-

<sup>9</sup> Orhan Kemâl, *Avare Yıllar*, Varlık Yayınevi, Haziran 1964, İstanbul, s. 36

13 yaşları arasındaki çocukların zorunlu eğitim görmeleri kararlaştırılmıştır ve bu yaygın okur yazarlık, edebiyatın okur kitlesini genişletmiştir.<sup>10</sup>

b) Aidiyet sorununun bir diğer sebebi, şehrin yeni sakinleri hemşehriliğe dayanan, terk edilen şehrin kültürel kodlarını yeni şehirde tekrar üretmeye fazlaca hevesli dayanışma platformları oluşturdular. Bu yeni platformlar aracılığıyla, büyük şehrin çatı kültürü altında erimek ve o kültürün bir parçası olmak yerine, kır özlemi ve hasret duygusuyla ma'lul, iğreti bir ilişki kurdular şehirle;

c) Yeni şehirlileri, ayırıştırıcı bir diğer unsur ise, siyasi ve inançla ilgili kamplaşmalara girişmeleri olmuştur. Bununla da bağlantılı olarak, yerleşim yerlerinin seçilmesi sırasında hemşehriliğinin gözetilmesi, gecekonduların oluşumunu ve bu gettolar aracılığıyla da şehirde taşranın yeniden inşasını getirmiştir. Taşra ilişkilerinin şehirde yeniden inşası ise, şehirleşme ve şehri sahiplenme önünde bir engel olarak belirmektedir.<sup>11</sup>

Yeni şehirlilerin gettolara kapanmaları ile yazılı edebiyatı takip edip etmemeleri arasında bağ kurmanın abartılı bir akıl yürütme olduğunu düşünenler için, Pencap eyaleti başkenti Şandigarh'ı kurarken kendisinden millî gelenekleri hesaba katmasını isteyen yerli mimar Mulkarj Anand'a Le Corbusier'nin verdiği cevap açıklayıcı olabilir. Le Corbusier Anand'a aynen şöyle demektedir: "Eğer siz makineye, pantolona ve demokrasiye evet diyorsanız, ne demektir Hint gelenekleri?"<sup>12</sup> Şehirleşme, şehir mekanları, şehrin dokusu ile şehrin kültürü ve dolayısıyla edebiyatı arasında sanıldığından daha derin ilişkiler vardır.

Kırda çözümlenmiş büyük şehirlerde yoğunlaşan geniş kitlelerin, şehre ilişkin aidiyet hissi geliştirmeyişleri hâlâ güncelliğini koruyan bir olgu/sorun olarak ortada durmaktadır. Ülke ölçeğinde düzenlenen kültürel faaliyetlere katılım konusundaki şu rakamlar, bahsettiğimiz durumu daha iyi açıklayacaktır: 2006 yılında bütün Türkiye'de 50.817.084 adet kültürel faaliyet katılımı olmuştur. Fakat bu miktar, toplam katılımcı adedini değil, katılım adedini göstermektedir. Bir kişinin birden fazla faaliyete katıldığı göz önüne alınmazsa, katılımcı sayısının daha düşük olduğu anlaşılır. Oysa 2006 yılı itibarıyla Türkiye'deki şehir nüfusu 50 milyon, öğrenci sayısı ise 19.600.000 olarak tespit edilmiştir. Rakamlar üzerinde düşünmemizi gerektirecek bir diğer durum ise, bu faaliyetler arasında sayılan konser ve eğlencelere 21 milyon, görsel faaliyetlere 11 milyon katılımın

<sup>10</sup> Louis James, *Fighting for the working man: 1830-1850*, Oxford University Press, London, 1963

<sup>11</sup> S. Kemal Kartal, *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme*, Adım Yayınları, Mart 1992, Ankara, s. 61

<sup>12</sup> Kürşat Bumin, *Demokrasi Arayışında Kent*, İz Yayınları, Ocak 1998, İstanbul

olmasıdır. Son olarak şunu da belirtelim ki, 50.817.084 katılımın olduğu kültürel faaliyetlerin % 93'ü ücretsiz olarak sunulan hizmetlerdi.

Türkçe roman ve hikâyelerde şehirleşme kaynaklı sorunların yeterli evsafa ele alınamayışının kalem erbabından ve ülkenin entelektüellerinden kaynaklanan sebepleri de vardır. Bu noktada, Türkiye'de o dönemde câri olan siyasi kamplaşmaların doğurduğu zihnî atmosfere değinmek gerekmektedir. 1950 ilâ 1980 yılları arasında Türk edebiyatında karşıt kutuplar olarak ortaya çıkan sağ ve sol düşünceler, (kısmen) yeni şehirli kitlelerden devşirdikleri okurlarına, toplumsal gerçekliklerin yansımalarından ziyâde erişilmesi lüzumlu görülen ütopyalara değgin eserler sunmuşlardır. Bu dönemde ortaya çıkan eserlerde, şehre karşı güvensizlik duygusuyla harmanlanmış ideolojik tavır alışlar ve zihnî eğilimler öne çıkmaktadır.

Sözgelimi, şehirleşmenin en yoğun olduğu dönemler olarak tespit ettiğimiz 1950-1980 yılları arasında sol edebî çevrede öne çıkan eserler, 1950 öncesinin Batıcı avant gart çizgisinden kıra ve kırsala doğru kayışın izlerini taşımaktadır.

"Köy Romanları" olarak bilinen türün ilk eserlerinden sayılan Mahmut Makal'ın Bizim Köy'ü 1950'de yayımlanmışken, bu türde verilen eserler, 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren ivme kazanır. Bu manzara aslında, entelektüel yaratıcılık, dil ve düzey bakımından Yakup Kadri, Peyami Safa, Ahmet Hamdi Tanpınar gibi yazarlarca o ana değin getirilmiş Türk romancılığında bir gerilemeyi işaret eder.

İstisna olarak Kemal Tahir'in eserleri, bu köy romancılığı furyasında bir ileri ve ilerletici çaba olarak anılmaya değer. Şive taklitçiliği ve şablonlar üzerine eser kurma anlayışından daha ilerisini yapma gayretinde olan Kemal Tahir'in özellikle Rahmet Yolları Kesti'de tasvir ettiği eşkıya tipi, şablonlara yaslanan köy romancılığında ayrıksı bir yerde durması bakımından önemlidir. Yine bu dönemde eserler vermiş, fakat hak ettiği ilgiyi görmemiş olan Oğuz Atay'ı da anmak gerek.

Sözünü ettiğimiz dönemde hâkim olan romancılık anlayışını göstermesi bakımından bir örnek vermekte fayda var. Nobel Edebiyat Ödülünü almış Türk yazar Orhan Pamuk *Öteki Renkler*'de, 1980 öncesinde, roman yazmakla meşgul olduğunu öğrenen sol edebiyat çevreden etkili bir ismin kendisine, "*Peki sen hiç köyü gördün mü?*" sorusunu yönelttiğini aktarmaktadır. Genç bir romancı adayı olarak Orhan Pamuk'un bu soruya muhatap olması, sol edebiyat



çevrelerinde köy ve kır tecrübesinin roman yazmanın öncelikli şartlarından birisi olarak görüldüğünü işaret etmektedir.<sup>13</sup>

Sağ cenahta da benzer bir durum, farklı bir biçimde öne çıkmaktadır. Popüler milliyetçi romanlarda işlenen temalar ise genellikle esir Türkler ve tarihin geride kalmış ihtişamlı tabloları üzerine olmaktadır. Yavuz Sultan Selim'in seferleri, Fatih'in fedailerini, Kara Osman'ın cihan imparatorluğuna gidecek yolu açması, ve hatta Macar İhtilâline ilişkin eserler taşra kökenli muhafazakar yeni şehirli tarafından iştiyakla takip edilmektedir. *Abdullah Ziya Kozanoğlu* (Kızıl Tuğ, Atlı Han, Türk Korsanları, Seyit Ali Reis, Gültekin, Kolsuz Kahraman, Savcı Bey, Sarı Benizli Adam, Malkoçoğlu, Patronalılar, Tavşan başı, Tokat, Battal Gazi Destanı, Sencivanoğlu, Dağlar Delisi, Hilal ve Haç, Kızıl Kadırga, Kubilay Hanın Gelini), *Feridun Fazıl Tülbentçi* (Barbaros Hayrettin Geliyor, Büyük Türk Zaferleri, Cem Sultan, Hürrem Sultan, İstanbul'un Fethi (İstanbul Kapılarında), Osmanoğulları, Sultanların Aşkı, Tarihe Şan Veren Türk, Turgut Reis, Türk Atasözleri ve Deyimleri, Türk Tarihinden Sayfalar, Yavuz Sultan Selim Ağlıyor, Geçmişte Bugün), Hüseyin *Nihal Atsız* (Bozkurtların Ölümü, Bozkurtlar Diriliyor, Deli Kurt) bu dönemin gözde yazarları arasındadır.

Daha geç dönemde gelişen İslamcı edebî çevrelerde ise şehirleşme ve sonuçları, roman ve hikâyelerde sol ve milliyetçi çevreninkine benzer bir seyir izler. Şule Yüksel Şenler, Hekimoğlu İsmail, Raif Cilasun gibi isimlerin öncülüğünde İslâmî hassasiyetleri kitlelere taşımak derdini taşıyan bu çevrenin kalemleri, hidayet eksenli metinler ortaya koymuşlardır. Ancak, ilk defa olarak şiirde kıpırdanmaya başlayan şehir eksenli İslamcı birey hassasiyetinin, Sezai Karakoç, Nuri Pakdil, Cahit Zarifoğlu ve İsmet Özel aracılığıyla İslamcı edebiyat çevrelerinde akis bulmaya başladığını söyleyebiliriz. Bu yönelimin daha çok, birey olma durumu ile yakından teması geçen İkinci Yeni şiirinden tevarüs edildiğini de ayrıntıya girmeden belirtmiş olalım.

Sağ ve sol cenahtaki bu eğilimin aslında, yeni yerleşilen şehirlerdeki huzursuzluğun izâlesine matuf olduğu çok açıktır. Söz konusu huzursuzluk, sol cenanın eserlerinde yakın geçmişe, yani köy ortamına gitmekle giderilmekteyken, milliyetçi cenahta ise, uzak ve ihtişamlı günlere dönüşle mümkün olmuştur. Aslında bu durumun temel sebebi, bütün toplumsal katmanların ve ideolojik gettoların iyi bildiklerini zannettikleri alana kapanarak kültürel boşluğun yol açtığı huzursuzluğu gidermek istemeleridir. Bu sayede, bir yandan kültürel boşluk giderilirken, bir yandan da, sosyal ve siyasî rekabetin

<sup>13</sup> Benzer bir durum, yazdığı köy romanları ve toplumsal gerçekliği okuma biçimi bakımından diğer toplumcu yazarlardan ayrılan Kemal Tahir için de söz konusudur. "Beş Romancı Tartışıyor" başlığıyla yayımlanan buluşmada Orhan Kemal, Kemal Tahir'in köyü görmeyişini bir kusur olarak gündeme getirmiştir.

gerektirdiği öteki yaratılmakta idi. Sol edebiyat çevreleri için “sömürücü ağa”, “komprador burjuvazi”, milliyetçiler için “işbirlikçiler” ve “kökü dışarıda akımlar” ve görece daha geç gelişen İslamcılar için de “Yahudi” ve “seküler işbirlikçiler” öteki ihtiyacının doğurduğu kimliklerdir. Kendilerini öteki’sine göre tanımlama eğilimi, kendini bulunduğu yerde daha emin hissetmenin bir yolu olarak ortaya çıkmıştır. Bu davranış biçiminin yer yer, güçlü eğilim olarak varlığını hissettirdiğine bugün de tanık olmaktadır.

Edebî eserlerin geniş halk kitlelerine mâl edilemeyişi, kültürel boşluk ve toplumsal alt üst oluşların ifade edilemediği anlamına gelmez. Yazılı edebiyatın, özellikle de roman ve hikâyelerin kitlelerde karşılık bulmayışına rağmen, popüler ve sözlü kültür verimleri halk katında büyük rağbet görmüştür. Kitlenin hazır olmayışı veya kalem erbabının öncelikleri dolayısıyla yazılı edebiyat zemininde yaygınlaşamayan insanlık halleri, müzikte ve görsel metinlerde fazlasıyla yer almıştır. Arabesk müzik zemininde ortaya konan on binlerce şarkılık toplam, Türkiye’nin şehirleşmesine ve bu şehirleşmenin doğurduğu ruh hallerine ilişkin çalışma yapmak isteyecek geleceğin kültür tarihçilerine çok geniş bir malzeme sunacaktır.

1950-1980 arasını ele aldıktan sonra kısaca 1980 sonrasına değinelim. 1980 sonrasında şehirleşme, yeni ve daha etkili bir sürece girmiştir. Türkiye’nin siyasal ama özellikle de ekonomik yapısındaki değişiklikler, doğrudan şehirlerine yansımıştır. 1980 öncesinden farklı olarak, her türden cemaat ya parçalanmış ya da şehir etkisiyle biçimlenmiştir; yine bu dönemde, tipografik kültür edinilemeden elektronik sözlü kültür önüne geçilmez bir hızla hayatımızı kaplamıştır.

Parçalanmış ya da değişime uğrayan cemaat yapılarına koşut olarak, üretim ve paylaşım ilişkilerindeki hızlı ve acımasız dönüşüm, şehirleri de kendi içlerinde parçalanmaya götürmüştür. Türkiye’nin fiilî başkenti konumundaki İstanbul’un, kaç şehirden ibaret olduğu konusunda yargılar muhtelif olmakla birlikte, tek bir İstanbul’dan söz edilemeyeceği kesindir.

### Sonuç

Gelinen noktada Türkiye’de yaşanan büyük değişim, kültürel boşlukları doldurmaya yönelik bir çaba ile birlikte yaşanmaktadır. Yukarıda da değindiğimiz gibi bugün Türkiye, taşrası neredeyse tamamen şehirleşmiş, şehirleri melez kültürlerin yatağı bir ülkeye dönüşmüştür. Şehir sakinlerinin aidiyet sorunu, özellikle büyük şehirlerde hâlâ çözümlenebilmiş değildir. Bu aidiyet sorunu çözülmeden, kültürel temessül ve temellük üzerinde durulmadan, içinde şehirleşme geçen tartışmaları sonuca vardırmak pek kolay gözükmemektedir.

Çelişkilerini bağdaştırarak kimlik, kimliklerinin çatışmasından istikamet edinmekle maruf Türkiye halkının kültürel anlamda ne tür bir muhassalaya erişeceğini zaman gösterecektir. Ancak şurası kesindir ki, şehrin yeni evrildiği hal, sürdürülebilir ve sonrasını güçlü kılan bir kültürü meydana getirmeyi, yaygınlaştırmayı zorunlu kılmaktadır. Şehirleşmenin edebiyat ve dil bağlamında ele alınabilmesi, Türkiye'deki şehirleşmenin kendine özgü yapısı ve tarihi ayrıntılı bir biçimde ele alınmak suretiyle verimli bir çalışma zemini oluşturabilecektir.

#### KAYNAKÇA

- Alfred Louis Kroeber, *Anthropology: Race, Language, Culture, Psychology, Prehistory*, New York, Harcourt, Brace & World, Inc, 1948
- David C. Thorns, *The Transformation of cities: Urban Theory and Urban Life*, Palgrave Macmillan, 2005
- Emiroğlu, K., Aydın, S, *Antropoloji Sözlüğü*, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2003
- Max Weber. *The City*, Heinemann, London
- John Belchem and Richard Price. *Dictionary of Nineteenth-Century History*, Penguin Boks, 1994
- Kürşat Bumin. *Demokrasi Arayışında Kent*, İz Yayınları, Ocak 1998, İstanbul
- Leonardo Benevolo. *Avrupa Tarihinde Kentler*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1995
- Louis James, *Fighting for the working man: 1830-1850*, Oxford University Press, London, 1963
- Michael N. Danielson, Ruşen Keleş, *The Politics of Rapid Urbanization: Government and Growth in Modern Turkey*, Holmes&Meier, US
- Orhan Kemâl, *Avare Yıllar*, Varlık Yayınevi, Haziran 1964, İstanbul
- S. Kemal Kartal, *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme*, Adım Yayınları, Mart 1992, Ankara
- Tanıl Bora, "Taşralaşan ve Taşrasını Kaybeden Türkiye", *Birikim*, s. 86-87, s. 101-108